

INTERVJU SA BAHTIJOM ABRAŠI

Priština | Datum: 14. februar, 2022.

Trajanje: 170 minuta

Prisutni:

1. Bahtije Abraši (sagovornica)
2. Anita Susuri (vodila intervju)
3. Renea Begoli (kamera)

Simboli u transkripciji, neverbalna komunikacija:

() – emocionalna komunikacija

{ } – sagovornik objašnjava nešto gestovima.

Druga pravila transkripcije:

[] - dodatak tekstu kako bi se pomoglo razumevanje

Fusnote su dodaci koji pružaju informacije o mestima, imenima ili izrazima.

Prvi Deo

Anita Susuri: Gospodo Bahtije, da li možete da nam se predstavite? Recite nam nešto o vama. O vašoj porodici.

Bahtije Abraši: Predstaviću vam se, ali hoću i da vam se zahvalim što ste izdvojili vreme, i što ste se setili mene, jer ja sam sad starija. Ostaće dokument. Hvala puno.

Anita Susuri: Hvala vama.

Bahtije Abraši: Da. Rođena sam u Mitrovici 10. januara 1944. Odrasla sam u porodici, pre svega, moj tata je bio rudar u Trepči, onda se borio u Narodnooslobodilačkom ratu, znate Drugi svetski rat. Bio je ranjen. Ima svoje ratne zasluge i da je dobio još jedno priznanje, postao bi nacionalni heroj, nosilac spomen obeležja '41. Možda vi mladi... niste toliko informisani, ali sada imamo priliku. On... nas je bilo šestoro dece, naši majka i otac su nas odgajili u revolucionarnom duhu. Kao mala devojčica, završila sam osnovnu školu u Mitrovici. I onda sam se upisala u gimnaziju u Mitrovici. Posle mesec ili dva se otvorila *Shkolla Normale*¹ blizu mitrovačke gimnazije.

Došao je moj pokojni otac i rekao mi, "Kćeri moja, Mitrovica je otvorila školu za učitelje," nije rekao *Shkolla Normale*. Ali on je takav... njegove oči su mi pomogle da razumem da je stvarno želeo da završim *Shkolla Normale* i da postanem nastavnica. Zato što ga je zanimalo obrazovanje, jer on nije išao u školu, bio je samouk. Naučio je sam da čita i piše. I moja majka. I onda sam mu rekla, "Morala bih opet da polažem prijemni," "Ne brini se, položićeš ga." Onda je on razgovarao sa direktorom škole, uradila sam prijemni i upisala sam se... prebacila sam se u *Shkolla Normale* u Mitrovici, prva generacija u Mitrovici.

¹ *Shkolla Normale* se otvorila u Đakovici 1948. kako bi pripremila nastavnike potrebne za novootvorene škole. Osim kratkog prekida tokom italijanske fašističke okupacije Kosova tokom Drugog svetskog rata, to su bile prve škole na albanskom jeziku koje je Kosovo dobilo. 1953. godine se *Shkolla Normale* preselila u Prištinu.

Ali, u tom periodu sam ja bila i mlada aktivistkinja, tako su me vaspitali. Učestvovala sam i u brojnim sportskim aktivnostima, bila sam plivačica. Jer Mitrovica je bila, kako to da kažem, međunarodni grad, svi smo bili baš uključeni. 1963. sam osvojila treće mesto u plivanju u Srbiji. Možda će vam biti zanimljivo pošto ste me pitali o mom životu. Da. Ubrzo nakon 1964, rano sam se udala. Nakon što sam se udala, preselila sam se u Prištinu zajedno sa mojim mužem Azizom Abrašijem. On je završio fakultet u Beogradu. On je bio jedan od retkih profesionalaca na Kosovu tako da su ga odmah prebacili u Prištinu. Ali i mene zajedno sa njim.

Imala sam sreće što sam dobila posao u Osnovnoj školi Emin Duraku u Prištini. On je prešao u Privrednu komoru Kosova. Tamo smo započeli život. Ja sam nastavila na Pedagoškoj akademiji u Prištini. I u to vreme su bili neki državni ispiti, kako da kažem, više pažnje se posvećivalo učiteljskoj profesiji kako bismo bili sposobniji da obrazujemo buduće generacije. Nakon toga, kao i svaka majka, kao i svaka žena, rodila sam dvoje dece: sina i ćerku. Tako da sam rasla zajedno sa njima. Rasli su, postali uspešni studenti. Onda...

Anita Susuri: Htela bih malo da se vratimo jer ste spomenuli neke detalje koji me jako zanimaju, počevši od činjenice da je vaš tata bio vojnik u Drugom svetskom ratu. Da li imate neke priče koje su vezane za bitke koje su se odigrale? Ili koji deo brigade je on bio?

Bahtije Abraši: On je bio deo brigade Shala e Bajgorës. Bio je ranjen tri puta. Nekoliko puta su pokušali da ga uhvate živog, ali nisu mogli. Njegovu majku su odveli u zatvor, spalili su mu kuću, odveli su mu sestru u zatvor, u najpoznatiji zatvor blizu Mitrovice, Šipol. Ali ne znam kako je mogao da nastavi dalje... bilo je ljudi koji su mu pomagali i koji su ga oslobodili iz zatvora nakon ne znam koliko vremena. Jesu... zajedno sa jednom devojkom. Devojkom koja se zvala Vahide, ne sećam se jer... čim se vratio iz zatvora, "Nikada", moja mama je rekla, "nisam videla da mu se oči suše od plača." Umro je sa tom anksioznošću i tugom. Tako da neprijatelj nikada nije mogao da ga zarobi, ali su uništili njegovu porodicu. Tako da mu nije bilo lako.

Nakon rata je bio aktivan u Mitrovici, bio je cenjen deo društva, poštovan, bio je i gradonačelnik Mitrovice za kratko vreme, dok nisu našli obrazovanu osobu. Ali, on je odigrao svoju ulogu.

Anita Susuri: Kako je ime vašeg oca?

Bahtije Abraši: Ime mog oca je Kazim Bajgora. Njegovo prezime je bilo Mehmetović, pre smo imali "vi" u našem prezimenu. I on nije hteo da prihvati to prezime, tako da ga je odmah promenio u Bajgora, jer je njegovo selo bilo Bajgora. Dakle, bio je revolucionar. Nas je bilo šestoro dece: dve devojčice i četiri dečaka. On nas je sve obrazovao. Tada su davali stipendije za školovanje dece vojnika. I tada su postojale prepreke, nisu ih delili. Nijedno dete nije dobilo stipendiju od države. Bili su zadržani prema njemu. Moj stariji brat je završio Univerzitet u Beogradu, drugi je bio inženjer u Mitrovici, treći je hteo

da bude krojač, ja nastavnica, druga sestra je završila gimnaziju, radila je kao prevodilca za državne agencije, za jednu jako dobru, i moj mlađi brat je isto bio inženjer. Tako da, sve nas je odškolovalao.

Anita Susuri: Spomenuli ste da je vaš otac radio u rudniku...

Bahtije Abraši: Da, rudar...

Anita Susuri: Koji je to period bio? Da li je bilo pre rata...

Bahtije Abraši: Pre Drugog svetskog rata. On je bio rudar, išao je u Narodnooslobodilački rat odatle.

Anita Susuri: Da li se sećate nekih priča o tome kakav je bio rudnik? Raditi u rudniku? Mora da je bilo jako teško.

Bahtije Abraši: Uslovi su se jako malo promenili. Tada su Englezi bili vlasnici rudnika, bio je jedan štrajk protiv Engleza jer su ga oni eksploatisali, on je učestvovao u tome. Dakle, bio je revolucionarni aktivista od kad je bio mlad.

Anita Susuri: Možete li nam reći nešto više o štrajku?

Bahtije Abraši: Kao što sam rekla, štrajk je bio protiv eksploatisanja Trepče od strane Engleza. Oduvek su ga eksploatisali. I onda ga je Jugoslavija eksploatisala, ali Jugoslavija je to više strateški radila, Srbija ga je puno eksploatisala. Tada, kada su se Englezi koji su radili tamo vratili, stariji među njima koji su došli u Mitrovicu, on je rekao, "Mislili smo da su vam čak i trotoari popločani zaltom, šta je ovo?" Dakle toliko su ga eksploatisali da nam ništa nije ostalo.

Anita Susuri: Želim da vas pitam o vašem detinjstvu jer ste vi rođeni tokom Drugog svetskog rata, 1944. Koliko se sećate Mitrovice iz doba kada ste bili dete? Kakva je bila? Nakon rata...

Bahtije Abraši: Reći ću ovo, tako da ostane zabeleženo. Rođena sam tokom rata i oni su bili opkoljeni. Moj otac je došao kući da poseti decu koju su već imali, dvojicu sinova, mene, njegovu majku, i moju majku, znate, njegovu ženu. I imali smo rođaka koji je bio slep, ali njegov sluh je bio napredan. I on je primetio da je neko opkolio kuću, živio je u komšiluku i obavestio ih je. Neko vreme nije bio kod kuće jer se pridružio partizanskom redu. Obavestio je mog oca, rekao mu je, "Opkolili su ti kuću."

Moja majka i otac su ostavili dvojicu sinova kod kuće noću. Mene su uzeli jer sam bila beba i krenuli su da beže u neko drugo selo. Ali ja sam počela da plačem noću. Kada plačete u planini... to... moj glas je odjekivao. I oni su mislili, "O, gotovi smo! Naći će nas zbog plača!" I tako dalje i tako dalje. I imali su dilemu, "Da li da je ostavimo u ovoj ili onoj šupljini drveta?" Ali, bili su roditelji, nisu mogli da me

ostave. U nekom trenutku, kako mi je rekla moja majka, “Umorila si se, ućutala si.” Tako da me je taj umor spasio (smeje se). Bilo je, imali su puno teških trenutaka u njihovim životima.

Anita Susuri: Da li ste promenili mesto stanovanja kao dete nakon rata ili ste nastavili da živite tamo?

Bahtije Abraši: U Mitrovici. Ne, ne, u Mitrovici. Jesmo se preselili, prvo smo živeli na ovoj strani Ibra, sa strane koju oni sad zovu južna i onda smo se preselili na severnu stranu. Ali sećam se svog detinjstva, aktivnosti, i školovanja na severnoj strani.

Anita Susuri: Kako se sećate Mitrovice? Bila je drugačija od ostalih gradova jer je bila industrijski centar. Mislim, možda je bila razvijenija od drugih gradova?

Bahtije Abraši: U poređenju sa drugim gradovima jeste bila razvijenija, naprednija. Mnogi sastanci su se održavali tamo, u tadašnjoj Autonomnoj pokrajini, svaka delegacija je dolazila ovde, dolazila u Mitrovicu. Trepča je bila treći najveći [industrijski] gigant na Balkanu, tako da je svima bilo zanimljivo. Tako da ko god da je došao u Mitrovicu iz drugih gradova... i onda smo u srednjoj školi imali kontakte, ali čak i u osnovnoj školi smo imali kontakt kao pioniri, sa ostalim gradovima. Rekli su, “O, imamo osećaj kao da smo u drugoj državi. Vi ste napredniji od nas.”

Mladi su bili mnogo aktivniji. Imali smo i Ibar gde smo plivali, oblačili smo kupaće kostime i sve to. Za druge, za druge opštine, za druge devojke, za mlade je to bilo veliko iznenađenje. Organizovala su se društvena okupljanja i igranke. Bilo je puno sportskih timova, sportskih sastanaka i raznih igara. Tako da je grad bio jako živahan. Čak je i infrastruktura bila malo više razvijena, pogotovo u severnom delu Mitrovice. Sad već zalazim u politiku.

Od tada, kada pređete most na Ibru, onaj stari, ovde je u mojoj sobi, možete da ga slikate [obraća se sagovornici], bilo je dosta razvijenije. Pored reke Ibar bilo je, sećam se kao dete, zvali su ga *Mahalla e Boletinëve*,² Boletinovo, od Ise Isa Boletina.³ Onda su uništili celo naselje. I sećam se kad su žene pričale jedna sa drugom, “Kuku, uništili su celo *Mahalla e Boletinëve*. Hoće nešto drugo da izgrade,” govorim bukvalno kao što su pričali, “*Stanovi* [govori na srpskom], stanovi za *shkije*.”⁴ U to vreme, znali su, imali su neki svoj plan i to se desilo.

Anita Susuri: Dakle, gradska infrastruktura je počela da se menja?

Bahtije Abraši: Infrastruktura u gradu.

² Reč arapskog porekla koja znači naselje. U datom kontekstu, govornica opisuje naselje koje je u potpunosti bilo naseljeno porodicom Boletini.

³ Isa Boletini (1864-1916), albanski nacionalista i gerilac. Bio je jedan od vođa albanske pobune 1910. kosovskog Vilajeta i postao glavna ličnost albanske borbe protiv Osmanlija, Srbije i Crne Gore. Njegovi ostaci, prvobitno zakopani u Podgorici gde je i ubijen, su preneseni u selo Boletin, u severnom delu Mitrovice juna 2015.

⁴ *Shka* (m.); *shkinë* (f.), množina *shkijet*, je pogrdan naziv na albanskom koji se koristi za Srbe.

Anita Susuri: Dakle, da li se sećate mosta? Da li je bio srušen jednom, ja mislim? I onda je opet izgrađen, zar ne?

Bahtije Abraši: Sećam se mostova, i sada ovog trećeg. Onaj koji imam na zidu je pre rata, gvozdeni most, bio je čvrst... i onda, most sada koji građani ne mogu da pređu. Istorija. Blizu mosta je bila, imam na fotografiji, džamija koja je bila 500-600 godina stara. Uništili su je odmah tokom rata, više ne postoji. Stavili su asfalt preko dvorišta, površina gde je džamija bila, ne postoji, ali sačuvano je na fotografijama. Postojala je inicijativa više puta da se ukloni asfalt, da ga unište, da vide šta je ispod, ali ne dozvoljavaju jer pripada severnom delu. Jer tamo, kako kažu ljudi, ima i tela koja su sahranili i koje porodica traži. Žene su to zabeležile, one koje su živele u zgradi ispred. To je zabeleženo, ali to vreme nikad nije došlo...

Anita Susuri: Tokom poslednjeg rata?

Bahtije Abraši: Tokom poslednjeg rata. Ali možda još uvek nije došlo vreme da se otvori i vidi šta je ispod.

Anita Susuri: Htela sam da vas pitam i kako se sećate vaše majke. Spomenuli ste da je sama naučila da čita i piše, da je bila samouka...

Bahtije Abraši: Zajedno sa mojim ocem.

Anita Susuri: Koja su ostala sećanja koja imate o vašoj majci? Kakva je bila?

Bahtije Abraši: O. Ovde postajem emotivna, razumete. Moja majka je bila žena, svi hvale svoje roditelje, ali ovo što ja govorim je istina, ona je bila žena koja je vaspitala šestoro dece i nije znala kako, nije mogla da nam pomogne sa domaćim zadacima, ali bila je pažljiva, "Školuj se, uči. Zašto ne čitaš? Zar nemaš domaći?" Pre rata, tokom rata i posle rata, nosili su, zvali su ih feredže,⁵ bile su pokrivene, ali sada ne razumem zašto su ih tako nosile, sad ću zaći u to, sa peče⁶ napred. Celo lice je bilo pokriveno, bilo je nekih ručno isečenih rupa za oči. Ali posle rata je počela revolucija i sve. Odlučili su da ih žene skinu, kako su ih tada zvali, feredže, tako da ih i ja sada tako zovem.

Moja majka, kao žena vojnika, revolucionara, rudara, [moj otac] ju je terao da skine veo, peče. Ali ona je bila navikla na njega, nije se osećala prijatno, postojao je unutrašnji konflikt. "Kako da ga skinem? I da budem prva koja će ga skinuti?" Otišla je do svog oca i rekla mu, "Oče, pod velikim sam pritiskom" i to i to, "Od" mog pokojnog oca, "Kazima, kaže, skinu to." On je razmislio o tome i rekao joj, "Zašto da ne,

⁵ Feredže [alb. ferexhe], veo koji pokriva celo lice osim očiju koji muslimanke nose u javnosti.

⁶ Prednji deo vela.

kćeri? Ako je sramota, na njemu je, ako je sevap,⁷ na njemu je. Treba da ga skineš.” Promenili su mnoge stvari nakon rata.

Čak i na velikom skupu, imam fotografiju, imam članak u *Zëri i Rinisë* [Glas mladih], ona skida feredžu i baca je uvis, govori, “Videla sam svetlo” (plače). To je u časopisu *Kosovarja*, novinarka Nafije Latifi ima njeno svedočenje. Znači, ona čak ima i fotografiju kada je... neko ju je slikao kad je bacila uvis svoju feredžu i rekla, “Videla sam svetlo.”

Anita Susuri: Od tada su druge žene počele [da skidaju svoju feredžu] takođe, zar ne?

Bahtije Abraši: Da i onda i ostale žene naravno. Posebno žene onih koji su učestvovali u Narodnooslobodilačkom ratu, ljudi su počeli i da se obrazuju. Ali u to vreme, draga moja devojko, 95 posto Kosovara je bilo nepismeno. Spomenula sam da su i moja majka i moj otac bili samouki.

Anita Susuri: Spomenuli ste neke kulturne i sportske događaje koji su bili u to vreme i spomenuli ste da ste bili plivačica.

Bahtije Abraši: Da.

Anita Susuri: Da, da li je to bila školska vannastavna aktivnost ili je to bio određeni klub?

Bahtije Abraši: To je bio određeni klub u Mitrovci na opštinskom nivou. Trener je bio muškarac, čak je bio i Srbin, Slavko Čebasak. Prvo je bazen bio u Trepči, onda u Starom Trgu koji su izgradili Englezi. Tamo smo vežbali, tamo smo imali treninge. A onda se izgradio u Mitrovici, u Zvečanu, malo moderniji, malo bolji. I onda tamo. I onda smo počeli da se trkamo. Gradovi nisu imali... počeli smo da se trkamo u Republici Srbiji sa drugim republikama. Da, trkala bih se i u drugim republikama, ali sam se rano udala (smeje se).

Anita Susuri: U Starom Trgu, to je zanimljivo, jer infrastruktura više ne postoji, srušena je.

Bahtije Abraši: Srušena je.

Anita Susuri: Zanima me kako je izgledalo. Da li je bilo svlačionica?

Bahtije Abraši: Svega.

Anita Susuri: Da li je bilo više bazena?

⁷ *Sawāb* ili *Thawāb* je arapska reč koja znači “nagrada”. Konkretno, u islamskom kontekstu i viđenju sveta, *thawāb* se odnosi na spiritualnu nagradu koja proizilazi iz dobrih dela i pobožnosti.

Bahtije Abraši: Sa svlačionicama, bio je bazen i bio je jedan olimpijski.

Anita Susuri: I svlačionica.

Bahtije Abraši: Englezi su izgradili svlačionice, sportske terene i sve.

Anita Susuri: Do koje godine ste tamo trenirali?

Bahtije Abraši: Trenirala sam tamo od '62, '63 sam se takimičila. Cele '62 sam vežbala plivanje.

Anita Susuri: Kakva su bila putovanja na koja ste išli?

Bahtije Abraši: Autobus sa rudarima koji su išli da plivanju u Starom Trgu. Jer su rudari imali autobus, ali onda sigurno je naš trener sarađivao sa njima i skupljali bismo se u Mitrovici u određeno vreme i odlazili bismo [njihovim autobusom]. Mi smo bili, bilo je više Srba, bilo je manje albanskih devojaka, i tako je bilo.

Anita Susuri: Da li je možda bilo predrasuda prema devojkaama koje su se školovale ili tako...

Bahtije Abraši: Puno jakih predrasuda.

Anita Susuri: Na primer, kako ste se osećali, da li je ostajalo na tome...

Bahtije Abraši: Osećala sam se okej, jer moj otac je bio, kao što sam rekla, željan obrazovanja. Bio je željan emancipacije albanskih žena. Spomenula sam da je 95 posto ljudi bilo nepismeno. Tako da je to bila dugogodišnja borba. Ja, sećam se sada, vraćam se na sebe, tokom trećeg razreda srednje škole *Shkolla Normale*, tokom zimskog raspusta su nam dali zadatak da... otišla sam u selo Boletin zajedno sa pokojnom koleginicom, mojom drugaricom iz razreda, Sanije, koja je umrla. I rekli su nam, "Vi ćete držati kurseve opismenjavanja." Otišle smo na *odu*,⁸ bilo je jedno ćebe sa... moj pokojni otac je seo na konja i doneo ćebad, posteljinu, jastuke, doneo je sve jer nismo imali ništa, bili su jako siromašni. Vlasnica kuće je spavala sa nama u *odi* koju su nam ostavili muškarci.

Tamo smo držale kurseve opismenjavanja. Bila je jedna grupa od možda 30 mladi i devojaka. Svaka od njih je donosila hranu. *Flia*,⁹ *pite*,¹⁰ kuvani pasulj, možda čak i krompire jer nismo imali ništa drugo da jedemo. Mislim da je moj najveći životni uspeh bio tamo. U 20 dana smo ih naučile 36 slova alfabeta. Naučile smo ih da čitaju slog po slog jer dok su se setile sledećeg slova govorile bismo im, "Produžite vokale jer ćete se uskoro setiti slova." Tako da smo ih naučile i da čitaju slog po slog.

⁸ Muška soba u albanskom društvu.

⁹ Tradicionalno jelo u albanskoj kuhinji koje se sastoji od slojeva nalik palačinki i koje se kuva sa pepelom ispod poklopca.

¹⁰ Albanska pita je pecivo napravljeno od tankog lisnatog testa kao što su kore za pitu ili nešto slično.

Naučile smo ih kako da broje do sto, četiri računske operacije, ali radile smo možda čak i deset sati dnevno. A one bi dolazile željne da uče. Bila je zima, tako da su ih dovodili na konjima. Sneg dovde {objašnjava rukama}. Ali, one su bile željne da nauče da pišu, da čitaju. Bilo je porodica koje nisu dozvoljavale devojčama da se obrazuju, posebno devojčama. Prioritet su bili dečaci, ne zato što one nisu htele, već im je ekonomska situacija diktirala da daju prioritet dečacima a ne devojčicama. Ali, bilo je teško.

Išli smo od kuće do kuće da ih ubeđujemo da dovedu devojčice u školu. Možda smo im ponekad govorili i, “Osudićemo vas. Država će vas osuditi ako ne dovedete devojčice u školu.” Nakon rata se desila jaka revolucija za emancipaciju žena.

Anita Susuri: Koji slučaj... da li se sećate nekog slučaja kada je reakcija roditelja, na primer, bila loša ili možda dobra?

Bahtije Abraši: Da, reagovali su, “Kako da pošalješ devojčice u školu? Kada krene u školu, razmaziće se, neće nas slušati, krenuće pogrešnim putem.” Ali morali smo da im pristupimo diplomatski, ljudski, na prijatan način i ubedimo ih da nije tako.

Drugi Deo

Anita Susuri: Rekli ste mi da ste onda nastavili školovanje u Prištini?

Bahtije Abraši: Da.

Anita Susuri: Kako vam je bilo preseljenje u Prištinu? Pretpostavljam da ste ovde počeli da živite?

Bahtije Abraši: Da. Mogu da kažem da za mene nije bila velika promena, bila sam mlada tako da sam se brzo prilagodila. Osoblje gde sam bila zaposlena me je toplo dočekalo. Tako da sam se brzo navikla na Prištinu.

Anita Susuri: Kakva je bila Priština u to vreme?

Bahtije Abraši: Bila je stari grad. Grad je bio izgrađen do glavnih semafora. Kada su počeli da grade zgrade ovde, sa druge strane, iznenadili smo se, mislili smo da grade u selu. Kada je izgrađena bolnica u Prištini, naišli su na negodovanje građana, “Zašto nas premeštate tako daleko?” Sada je bolnica u centru Prištine. Tako da ja se sećam ovog dela grada gde ja sad živim, to su sve bila polja, njive. Nisam očekivala da će se tako brzo razviti... nadam se da omladina uživa. Greje mi srce kada izađem i vidim grad.

Anita Susuri: U kom naselju ste živeli?

Bahtije Abraši: U Prištini, živela sam u centru grada u Prištini. Moj stan je bio iza onoga što su zvali zgrada Komiteta, 15 godina, i onda sam se preselila u Ulicu Goleši za narednih 15 godina. Tako da sam živela u centru grada 30 godina. Onda sam se preselila na Sunčev Breg.

Anita Susuri: Da li ste ikada išli, na primer, da li ste imali vremena da pored učenja posećujete kulturne događaje. Na primer, da li ste išli u pozorište ili u bioskop?

Bahtije Abraši: Išli smo na svaku premijeru u to vreme i kasnije. Posebno moj muž i ja, i posle kada su mi deca porasla, i njih sam vodila sa sobom, moji prijatelji takođe. To je bila bitna kulturna dimenzija koju su svi ljudi iščekivali sa radošću. Ako bi bila premijera, jedva smo nalazili karte. Da, dakle, ljudi su brzo napredovali.

Anita Susuri: Da li se sećate...

Bahtije Abraši: Redovno smo išli u bioskop.

Anita Susuri: Na primer, kakvi filmovi? Kakvi su bili izlasci? Da li su ljudi izlazili samo da odu na film ili su išli i u grad na putu do bioskopa? Kako je bilo?

Bahtije Abraši: Ne, ne. Išli smo u bioskop da vidimo možda umetničke ili ratne filmove. Išli smo tamo, svidela nam se muzika, išli smo. Ali, dok sam radila u obrazovanju, redovno smo slali decu u bioskop. Biralimo filmove, one edukativnog karaktera za decu. Tako da im usadimo kulturu gledanja filmova.

Anita Susuri: Do otprilike koje godine ste organizovali aktivnosti te vrste sa školom?

Bahtije Abraši: Pa, u obrazovanju sam radila do '79.

Anita Susuri: Dakle, vi ste redovno...

Bahtije Abraši: Redovno. Bio je u centru grada, blizu Pionirskog centra, onaj koji je tamo, vi mladi, ispred Televizije, Radio Televizije Kosova, okružen tim malim prodavnicama, unutra je bio Pionirski centar. Aktivnosti za učenike su bile tamo organizovane na opštinskom nivou, za sve vrste pionira. Čak je postojalo i Udruženje ambasadora kako bi decu naučili o drugim državama, ambasadorima. Možda je to bilo za učenike koji su bili pametniji, ambasador SAD, ambasador Kine, Engleske, Francuske, Nemačke. I onda je tu bila i debata, hteli ili ne, počeli su da se zanimaju za zemlju koju su predstavljali.

Dakle, razvili smo takvu kulturu tako da deca u budućnosti, učenici, su bolje pripremljeni. Izvinjavam se, napraviću poređenje, bilo je puno uloženog rada u obrazovanje u to vreme. Raditi u obrazovanju u to vreme, bilo je poređenja, raditi u obrazovanju, oni su nas poredili, dobri nastavnici su bili upoređivani sa dobrim rudarima iz Trepče. Kada završite školsku godinu, na kraju godine, možda vas zanima ovo da znate, imali ste neke loše đake, niste mogli da im date da ponavljaju predmet bez školske komisije. Direktor škole je bio zadužen za nastavnike.

Sećam se detalja iz trećeg razreda. Imala sam đaka, Jakup, neću zaboraviti njegovo ime, nije hteo da uči, bio je loš đak, možda je falilo i rada kod kuće. Imali su neke probleme sa maćehom, njegov otac je imao dve žene tako da... i inspektor je došao da obiđe razred i rekao, "Zašto je ovaj jedan loš đak a ostali dobri?" I komisija je rekla, "Treba da ga oborimo da ponavlja razred." Ja sam odreagovala, "Neću dozvoliti da moj učenik ponavlja razred zato što je siroče." Držala sam mu dodatne časove danima, mesecima, danas je dvokat. Uzela sam taj primer jer je puno takvih.

Anita Susuri: Govorili ste mi o tim kulturnim događajima, znam da je bio korzo gde su ljudi šetali, da li ste i vi izlazili?

Bahtije Abraši: Svake večeri. To je bila neka vrsta parade. Svi smo se lepo oblačili, devojke, žene, muškarci i tako smo šetali okolo. Od onoga što je danas Grand Hotel do Kosovskog parlamenta. Šetali smo okolo, nailazili smo na ljude, mladi ljudi su odmeravali jedni druge. Ali mi koji smo bili u braku, mi smo išli u poslastičarnicu Korzo. Poslastičarnica Korzo je bila ispred, gde je bila, kada idete...

Anita Susuri: Kod Kino Armata.

Bahtije Abraši: Ne, ne, dalje. Na kraju glavne ulice, sada je, koji je bar tamo?

Anita Susuri: Korner.

Bahtije Abraši: Pa, bio je tamo. To je bila poslastičarnica u kojoj smo se često okupljali i zvala se Korzo.

Anita Susuri: Kako ste upoznali gospodina Aziza?

Bahtije Abraši: Gospodina Aziza? Ooo {onomatopeja} sad ste me vratili unazad. Ja sam bila učenica trećeg razreda u *Shkolla Normale*, on je predavao u Ekonomskoj školi. I dopao mi se. Kako bilo, idemo napred i nazad, i on kaže, "Reci tvojim roditeljima kod kuće da mi se sviđaš." Ko je mogao da se usudi da kaže, ti si učenica i treba da ideš u školu da učiš (smeje se). Postojala je striktna disciplina u mojoj porodici, "U 8:00 sati svo šestoro morate da budete kod kuće." Ako se nisi vratio do 8:00, bilo je posledica. Ili nisi mogao da večeraš, ili ako si želeo da ti nešto kupe, ne bi, bio bi kažnjen. I ja sam rekla, "Ne, ne, otići ću kući u 8:00." Tako da je on došao kod nas sa prijateljem i sa mnom i pozvonio na vrata.

Ja sam bila šokirana, oklevala sam, i oni su ušli unutra i on je rekao mom ocu, “Sviđa mi se vaša ćerka.” I tako dalje i tako dalje.

Anita Susuri: Kakva je bila reakcija posle?

Bahtije Abraši: Reakcija kod kuće je bila jako gruba, “Moraš da stekneš obrazovanje, pričao sam sa njim, to nije u redu, moraš da završiš školu.” Mi, ali on je pričao sa njim i rekao, “Nikad je neću sprečavati u tome da se obrazuje, šta god ona želi.” Jer sam htela da idem u Beograd i studiram pravo, kasnije sam predala prijavu, povukla je i ostala na Kosovu i udala se.

Anita Susuri: Da li je to bila vaša odluka ili su vas okolnosti naterale?

Bahtije Abraši: Ne, ne. Okolnosti su me naterale.

Anita Susuri: Kako je išlo posle ‘74 i kasnije? Bilo je bolje sa ustavom...

Bahtije Abraši: Nakon što je ustav Kosova usvojen ‘74, Kosovo se rodilo po drugi put, ili treći, ili šesti, ili deseti, šta god. Oduvek smo bili ugnjetavani, nisu davali svima prava. Ako uzmete knjige, filmove, dokumentarce, rekli bismo, “Kako smo mi postojali?” Bilo je puno raseljavanja, mnogo uništavanja, mnogo progona, mnogo ubijanja... i onda je počelo... jer je jugoslovensko predsedništvo predložilo ustav, oni su ga sastavili. I Izvršno odbor Kosova ga je ratifikovao.

Sa ratifikacijom ustava, stvari su se promenile za 360 stepeni.¹¹ Otvorio se fakultet, otvorio se univerzitet, ljudi su počeli puno da se obrazuju. Za deset godina, imala sam zapisano, za kratko vreme je bilo toliko profesora, toliko inženjera, toliko doktora, ljudi različitih profesionalnih profila koji su diplomirali. Zato što su naši ljudi bili željni znanja. Postojao je srpski plan protiv Albanaca: “Raseli, eliminiši, ne edukuj Albance.” Ali takav stav je bio obeshrabrivan.

Anita Susuri: ‘79 ste izabrani za predsednicu na Konferenciji žena u Prištini i mislim da ste tada prestali sa svojim radom u obrazovanju.

Bahtije Abraši: Kao aktivistkinja Omladine¹², nastavila sam tu aktivnost i u Prištini. Bila sam poprilično aktivna. Sa preseljenjem iz Mitrovice u Prištinu, mislila sam da će život zamreti. Ali, ja sam bila takva po prirodi. U školi u kojoj sam radila sam takođe postigla neke uspehe, to je bio veliki tim, možda sam bila najmlađi predsednik Radne organizacije. I onda, bila sam poslanik u Skupštini Prištine, i tamo sam imala aktivnosti, pogotovo u lokalnim zajednicama. Posebno o obrazovanju dece i emancipaciji žena.

¹¹ Sagovornica greškom kaže 360 stepeni, misleći na 180 stepeni.

¹² Nakon Drugog svetskog rata, SKOJ - *Savez komunističke omladine Jugoslavije* je postao deo veće organizacije jugoslovenske omladine, Narodna omladina, koja je kasnije postala Savez socijalističke omladine Jugoslavije.

Tada, kako biste dobili posao, postojala je kadrovska komisija na opštinskom nivou, oni su ocenjivali rad i odlučivali ko gde treba da ide.

Oni su odlučili da me izaberu kao predsednicu na Konferenciji žena, tako se zvala. Predsednica Konferencije žena u Prištini, kao glavni grad. Išli su Osnovnu školu Aca Marović¹³ da ocene kakva deca, kakvi đaci su tamo. Da vi treba da budete primer za vaš *rreth*,¹⁴ kako bi *rreth* prihvatio vas i kako bi vaš rad imao uticaj. Želim ovo da vam kažem, kadrovska služba je imala veoma važnu ulogu. Ja sam radila, postojao je izveštaj, to je bio raspored, koje aktivnosti će se održati ove nedelje, ovog meseca, pola godine, na kraju godine, morali ste da izveštavate o onome što ste radili. Tako da sam bila poprilično aktivna. Možda sam tamo radila stvari na kojima sam već bila radila.

I onda kada je moj mandat završen, postavili su me za predsednicu na Konferenciji, predsedavajuću Kosovskih žena. To je bila još veća obaveza. Predstavljali ste naciju, narod, pol, morali ste da budete vredni, jako produktivni tako da i vi napredujete sa... jer kroz mene, ja sam predstavljala žene Kosova, naravno posebno albanske žene. Kada ste išli u druge republike ili kada smo se skupljali, gledali bi vas veoma kritičkim okom, kako izgledate, kako se izražavate, kako se ponašate, možda čak i kako jedete hranu, kako držite viljušku ili nož. Jer bili su, imali su predrasude, posebno prema ljudima sa Kosova, posebno prema ženama.

Dakle, to je bila velika obaveza. Tokom tog vremena, moj muž je bio jako aktivan i kao ekonomista. On je bio možda jedan od malobrojnih ekonomista na Kosovu, jedan ili dvojica. Kadrovska služba je i njega imenovala kao ekonomskog sekretara¹⁵ u Izvršnom veću Kosova. Za njegovo vreme, bila je generacija članova [države], danas poznata kao vlada. Najeminentiniji ljudi Kosova koji su bili obrazovani, posebno van Kosova. Nije bilo fakulteta, ni univerziteta, tako da da biste završili univerzitet u drugoj republici ili u drugoj državi, morali ste vredno da radite i da upijate znanje kao što sunder upija vodu. On je imao dva mandata kao ekonomski sekretar. Naporno je radio.

Nakon rata sam rekla jednoj osobi... “Oni su bili komunisti,” “Slušaj, dečko, šta god da pipneš u Prištini i na Kosovu, brava na vratima je zasluga te generacije.” Počevši od izgradnje Radija Prištine, navodim samo Mitrovicu [Prištinu], zgrada Ekonomske komore, Palata omladine, Palata Rilindje Media, znate li gde je to?

Anita Susuri: Da, da.

Bahtije Abraši: I onda Radio Priština, Palata omladine, Radio Priština, infrastruktura, bolnica, univerzitet, biblioteke. Sve je to zasluga te generacije koju je predvodio moj muž Aziz Abraši. Postojala je potreba i u drugom mandatu, ta kadrovska služba ga je po drugi put izabrala za ekonomskog

¹³ Danas je to Osnovna škola Faik Konica u centru Prištine.

¹⁴ *Rreth* (krug) je društveni krug koji uključuje ne samo porodicu već i ljude sa kojima je osoba u kontaktu. Mišljenje *rreth*-a je ključno prilikom formiranja nečije reputacije.

¹⁵ Rukovodeće mesto u Autonomnoj pokrajini Kosovo jednako ministru ekonomije.

sekretara. Tako da su njegove zasluge na državnom nivou. Neki [industrijski] giganti koji su izgrađeni u svakoj opštini, na istom nivou sa Trepčom, u Peći, bila je fabrika baterije, u Đakovici fabrika tekstila, fabrika, sad ne mogu da se setim. Sad ne mogu da se setim. U Prizrenu, bila je Filigrani, u Gnjilanu je bila fabrika baterija, sve su one bile izgrađene u to vreme. Tamo su svi ljudi sa Kosova bili zaposleni. Ali, to je bila velika revolucija. U Uroševcu je bila fabrika nameštaja, imala je preko 2,000 zaposlenih. Na neki način je bankrotirala i morali su da je zatvore. On [moj muž] kao ekonomski sekretar, kao ministar, rekao je, “Otići ću tamo, neću dozvoliti da se fabrika zatvori,” i samovoljno je otišao tamo. Radio je dvanaest sati...

Anita Susuri: Kao direktor, tako?

Bahtije Abraši: Kao direktor. On je bio jako vredan. Kad odem u Uroševac, kažem, “Ja sam njegova žena,” ili naša deca, to govorim sa ponosom zato što ga svi oni to znaju. Tako da fabrika nije bankrotirala. Počela je puno da proizvodi. Proizvodi su se prodavali u Americi, u Italiji, u Švajcarskoj. Ona [fabrika] je izgradila svoju mrežu. Radili su u dve-tri smene kako bi prouveli što više nameštaja.

Anita Susuri: Imate i ulogu u izgradnji [Boro Ramizi] Palate omladine, u ubeđivanju građana. Kako je to bilo?

Bahtije Abraši: Palata omladine je građena po ugledu na, izgrađena je u Sarajevu [prvo] i neki od nas su preuzeli inicijativu, ja kao predsedavajuća na Konferenciji žena Prištine, i mnogi drugi ljudi koji su u to vreme bili u Prištini. Tu je bio i gradonačelnik Nazmi Mustafa, jedan od prvih inženjera, a ja sam bila među iskusnijima na tom forumu. Kako bi igradili Palatu omladine, moja uloga i uloga drugih je bila... jer nismo imali novca da izgradimo tu Palatu, morali smo da je samofinansiramo. Tako da smo išli do lokalnih zajednica sa radnim organizacijama do državnih organa i rekli im da građani moraju sami finansijski da doprinesu kako bi je izgradili. Tako da je to odobreno na opštinskom veću u Prištini dok sam bila predsedavajuća na prištinskoj Konferenciji žena. I tako je izgrađena Palata omladine.

To je Palata Prištine izgrađena preko samofinansiranja. Niko ne može da je promeni, da je proda, niti kupi jer je vlasništvo građana Mitrovice [Prištine]. To je bio nesporazum na opštinskom nivou.

Anita Susuri: ‘84 ste rekli da ste bili postavljeni za predsedavajuću među ženama na Konferenciji kosovskih žena i bili ste u toj ulozi do ‘89 ja mislim.

Bahtije Abraši: Četiri godine.

Anita Susuri: Ali u međuvremenu vaš muž je isto radio u Trepči. Kako se to dogodilo? On je stalno putovao, pretpostavljam da jeste. Kako je to bilo za vas? Dakle, kako ste vi videli, kao supruga, tu ulogu koju je imao? To je bila velika odgovornost jer Trepča je bila treća na Balkanu. Kako ste vi to videli? Kako se to odražavalo?

Bahtije Abraši: Mi smo kao Mitrovčani osetili potrebu da čak još više doprinesemo Mitrovici. Rekla sam, kadrovska služba Autonomne pokrajine Kosovo ga je postavila na to mesto. A ja sam bila predsednica na Konferenciji kosovskih žena malo pre njega. Pozvali su me, "Dodite, morate da idete i postanete predsednica," naravno morala sam da odlučim zajedno sa svojim mužem. Nakon tri ili četiri dana sam mu rekla, "Moram da im dam odgovor." On je rekao, "Još jednom ti kažem, znam kakvu ženu imam. Idi, društvo te zove, trebaš državi. Nastavi i idi."

Mi smo se baš lepo slagali. Možda sam ja preuzela neke porodične obaveze kao teret kako ne bih njega ometala. Tako da kad bi došao kući, imao bi vremena da odmori, da razmisli o budućnosti radnika u Trepči. Radio je vredno i u fabrici Tefik Çanga factory dok je bio u Trepči. Toliko da je uspeo da im poveća plate na 1,200-3,000 [nemačkih] maraka¹⁶ po rudaru. Bio je jako posvećen radnicima, Trepči, Kosovu.

Anita Susuri: Da, većina rudara koje smo intervjuisali na neki način opisuje period u kojem je gospodin Aziz bio direktor Trepče kao zlatno doba Trepče.

Bahtije Abraši: To ja govorim, puno je postigao.

Anita Susuri: Vaš muž je puno postigao, ali kako se to odražavalo? Da li je imao neke druge obaveze ili vremena?

Bahtije Abraši: On, [Burhan \[Kavaja\]](#) je bio njegov komšija, on je bio njegova desna ruka i bio je i direktor u Elzen Hanu. I onda ga je on pozvao, kada je išao kao direktor Trepče. Cenio je njegov rad jer je bio inženjer, tako da ga je poveo sa sobom i poslao ga kao direktor u Stari Trg. Bili su bliski saradnici. Tako da su zajedno postigli veliki uspeh. Sada ću spomenuti jedan detalj. Nije mu bilo lako. Uvek su bili na meti Srbije jer nisu više mogli da eksploatišu Trepču kao što su to ranije radili.

Primer, Trepča je takođe proizvodila baterije u Mitrovici, bila je i fabrika baterija u Gnjilanu takođe. [Jugoslovensku] vojsku su do tada snabdevali baterijama na jugoslovenskom nivou a da nisu plaćali živ dinar. A moj muž je to prekinuo. Tek sa međunarodnom berzom [se regulisao njihov ekonomski odnos]. Moramo nekome da ih prodamo, prvo ih prodajemo vama i to je bila istina. I tako mnoge stvari, zlato, srebro. Tako da su počeli da stavljaju tačku na takve eksploatorske navike, jer to nije bilo u redu.

U to vreme je stupila jedna jako teška politika. Nepravilnosti koje su bile započete na Kosovu, nakon ustava, nakon deset godina postignutog uspeha, nakon što je ustav ratifikovan, nakon smrti Tita,¹⁷

¹⁶ Nemačka marka je bila osnovna valuta u Zapadnoj Nemačkoj od 1948. do 1990. i u ujedinjenoj Nemačkoj od 1990. do 2001. Korišćena je kao stabilna, nezvanična valuta u različitim jugoslovenskim republikama kao rezultat hiperinflacije dinara.

¹⁷ Josip Broz Tito, bivši predsednik Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije.

srpsko vođstvo je preuzelo inicijativu da promeni ustav Kosova. Pravljenje tih promena je bila velika stvar i zbog toga je kosovsko vođstvo održalo sastanak u Grmiji, u vili koja je pripadala Izvršnom veću Kosova gde su delegacije drugih republika, drugih država, dolazile na sastanke. Bilo je jedno mesto gde su ih dočekivali i gde su se vodili razgovori. Sastanak kosovskog vođstva se održao.

I ja sam učestvovala zbog moje uloge predsedavajuće. To je bio težak sastanak. Pera Kostić je došao sa delegacijom zajedno sa mnogo drugih i predstavili su argumente zašto žele da promene Konstituciju Kosova. Predstavili su je kao malu izmenu, to i to. Ali razlog zbog kojeg su hteli da promene ustav Kosova je bio taj što je ustav Kosova u to vreme... postojala je Autonomna provincija Kosovo, sastavni deo Jugoslavije. Prešli smo Republiku Srbiju pa smo bili ravnopravni sa drugim republikama. To im je smetalo jer nisu mogli da rade svoje uvrnute aktivnosti koje su radili ovde.

Bilo je jako teško tokom tog sastanka. Mi smo reagovali, sigurna sam da postoji transkript, dokumentacija, jer u to vreme sve je bilo dobro dokumentovano. Ja sam burno reagovala i pitala sam, "Da je Tito živ," naš drug Tito tada, "da je Edvard Kardelj živ," koji je bio mozak Jugoslavije, on je dosta doprineo sasatavljanju ustava Kosova, "da li biste inicirali ovo? Ja se ne slažem sa ovim." Bio je kaos, ko sam ja, šta sam ja, šta ja mislim, zašto to govorim. "Ustav je odobren od strane Izvršnog veća Kosova, ako Veće ima nekih primedbi, ono treba da ih kaže, ne vi." Ali oni su naišli na podršku i napravili promene koje su nas skupo koštale.

Treći Deo

Anita Susuri: '89, prvo je marš počeo novembra '88...

Bahtije Abraši: Rudara.

Anita Susuri: Trepčinih rudara. Da li se sećate tog dana?

Bahtije Abraši: Kako da ne. Taj marš je vodio moj pokojni muž, tamo je bio Burhan, tamo je bio [Ibuš Jonuzi](#), tamo je bio [Avdi Uka](#). O, bilo je tamo i puno ostalih, ne mogu da se setim imena. Uzeli su fotografiju Tita, jugoslovensku zastavu i pokazali su bunt, nezadovoljstvo koje se ispoljavalo na Kosovu [nakon ukidanja] ustava iz '74. Ponavljam reči, "Ne školujte, ne zapošljavajte Albance. Uništite i eliminišite ih." To je tvrdila Republika Srbija i to je bio Miloševićev¹⁸ plan. Na osnovu ove izjave, oni [Srbi] su opravdavali svoja loša dela. Ovu izjavu je podržavala i Srpska Akademija, i jako eminentni ljudi, kao što je bio Čubrilović¹⁹ u to vreme.

¹⁸ Slobodan Milošević (1941-2006), jugoslovenski lider čiji je uspon na vlast počeo 1987, kada je na Plenumu Komunističkog Saveza Jugoslavije prihvatio ideju kosovskih Srba nacionalista i odmah nakon toga postao predsednik Srbije i ukinuo autonomiju Kosova.

¹⁹ Vaso Čubrilović (1897-1990) je bio bosanski Srbin, politički aktivista i akademik, član zavereničke grupe Mlada Bosna koja je izvršila atentat na habzburškog nadvojvodu Franca Ferdinanda u Sarajevu 1914. Podržavao je

Anita Susuri: Pričali smo o početku marša, rekli ste nam da je bila Titova fotografija i [jugoslovenska] zastava. Htela bih da znam kako ste vi to doživeli kad ste videli da se to dešava?

Bahtije Abraši: Možda ću postati emotivna ovde jer nije bilo lako. Šetali su do grada i bili su stacionirani u Palati omladine. Tražili su je tamo, jer je [Kaćusha Jašari](#) bila vođa stranke. Izašla je na binu i rekla da se neće promeniti, ne može, celokupna situacija, neće biti promene ustava. Ali nisu stali na tome, nastavili su štrajk. Dozvolite mi da naglasim ovo, štrajk nije bio društveni, bio je politički, jer ima drugu konotaciju kada je društveni, i drugu kada je politički.

Neki su preminuli, neki su još uvek živi, neki su između. Ostali su u rudniku sedam dana i sedam noći. I rukovodstvo i izvršni direktor Aziz Abraši je sedeo sa njima. Nikad se nije odvajao od rudara. Uopšte nije dolazio kući tri dana i tri noći. Treće noći je došao kući da se presvuče. Kada sam ga videla, imao je svetlu, sedu kosu. Tada sam shvatila koliko mu je bilo teško. Njegova odeća je imala rupe, pomislili biste da ih je nešto grizlo ili je neko bacio na njih neke teške supstance koje su bile u rudniku. Jer drugi rudari su imali njihova radna odela koja su bila otpornija, ali on nije.

I ja sam bila u rukovodstvu Socijalističkog saveza, predsedavajuća, i ja im kažem kakva je situacija tamo. I nakon tri dana su ih proglasili iredentistima. Iredentista je veoma moćan termin. Pokušavala sam da im objasnim da oni nisu iredentisti, ali uzalud. Petog dana kada je došao kući, bila sam jako anksiozna jer mi ga je bilo žao, on je bio moj muž, otac moje dece, kao direktor velikog [industrijskog] džina, kao ekonomista, kao vredan radnik sa neuporedivim kvalitetima. I ja mu kažem, "Ti si izvršni direktor, ne moraš da ostaješ tamo sa rudarima."

Ljudi iz Federalnog i Centralnog komiteta su se uključili u razgovore kako bi ubedili rudare da izađu. Stipe Šuvar²⁰ je bio predsedavajući. Bio je veoma strog prema njemu. Jer nije hteo da ih nazivaju iredentistima jer su njihovi zahtevi bili na mestu. Bilo je dvanaest ili devet zahteva koji nisu bili ni protiv koga, ali zahtevali su svoja prava i prava svih Albanaca na Kosovu. Ne možete toliko da nas ponižavate. Ali nije hteo da ih čuje... to su ubeđenja, oni su bili formirali svoja ubeđenja, morali su da nastave sa svojim planom.

I ja sam bila malo sebična, rekla sam mu, "Moraš da odustaneš jer će biti velikih posledica kod kuće." On je rekao, "Da li si radila u obrazovanju?" Rekla sam, "Da," "Da li bi ostavila svoje đake na milost i nemilost nekog drugog?" Rekla sam, "Ne." Počela sam da plačem. Rekao je, "Ni ja ne mogu da ostavim svoje radnike, svoje rudare." Bio je jako povezan sa njima. Preći ću na nešto drugo. Svaki put, barem jednom mesečno, išao je u rudarsku kantinu da ispita hranu. Išao je nenajavljen u salu i oni su mu

etničko čišćenje manjina u Srbiji, posebno Albanaca na Kosovu, u memorandumu objavljenom 1937. pod nazivom *Iseljavanje Arnauta*.

²⁰ Stipe Šuvar (1936 – 2004) je bio hrvatski političar i sociolog koji se smatrao jednim od najuticajnijih komunističkih političara u Ligi Komunista Hrvatske u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj tokom Jugoslavije i kasnije u modernoj Hrvatskoj.

servirali hranu. Otišao je do jednog rudara, video hranu i rekao, “To je moje, ne tvoje.” Možda ga neko nije prepoznao i rekao bi, “Ko si ti?” Drugi čovek bi rekao, “Hej, on je izvršni direktor.” Bio je jako blizak sa njima. Ovo navodim kao primer jer je bio baš povezan sa njima.

I noću su rudari izlazili [iz rudnika], Milošević je imao jako veliki miting u Beogradu i tamo su im pretili zatvorom. Već su spremili na osnovu čega će ih uhapsiti, samo su čekali da izađu. I došli su u neko doba pre jutra, on [pokojni muž] je bio bolestan, imao je temperaturu, bolelo ga je grlo jer je bio u jako teškim uslovima. Policija je došla, tri policajca na vratima, bili su krupni, naoružani. Naravno, na srpskom, “Dobro veče!” “Dobro veče,” kažem im ja, “Da?” “Da li je izvršni direktor ovde?” Ja sam rekla, “Da, zašto vam treba?” “Imamo naređenje da ga pozovemo na ispitivanje.” Ja sam već shvatila šta se dešava. Rekla sam, “Izvinite, on je bolestan, doći će sam u stanicu kada se bude osećao bolje.” Konsultovali su se sa nekim preko voki-tokija. Rekli su, “Ne, dovedite ga.”

Ušla sam u sobu i probudila ga, nije bilo lako, i dala sam mu. Imao je par vunenog veša, vunenu rolku, bilo je kao da ga naoružavam. Otišao je... odveli su ga. Očekivala sam da će ga vratiti jer su rekli da hoće. Prevarili su nas. Nastavila sam da čekam i čekam. Burhanova žena me zove u isto vreme i kaže... ali mogli su da nađu i Burhana tamo, jer je on došao, rekla sam mu, “Dođi na večeru,” jer njegova žena nije bila kod kuće. Rekao je, “Otići ću kući da odmorim.” Odveli su i Burhana i Aziza u isto vreme.

Ujutru... oni [deca] su očekivali svog tatu, i rekli su, “Naš tata zaslužuje pohvalu. Kakava to država dođe i strpa ga u zatvor?” Doživeli su šok i zaspali. Ja sam bila zarobljena kod kuće, moj dever je bio tamo. Ujutru je šofer došao da ga [muža] odveze u kancelariju. Dragan. Čekao je dole, on [muž] nikad nije kasnio tako da je vozač bio šokiran. Kada se popeo gore, rekao je, “Da li je direktor bolestan?” Rekla sam, “Ne, udi unutra.” On je ušao. Rekla sam, “Direktora su odveli, to i to.” Možete li da zamislite kako je plakao? Kao dete. Rekao je, “Ako su ga odveli u zatvor... da li ima neko iskreniji i vredniji na Kosovu?” Rekla sam, “Odveli su ga.” Bio je u zatvoru 14 meseci.

Nakon pet dana... nije bilo porodici, njegovoj mami, njegovoj braći, njegovim sestrama, njegovoj deci, celom Kosovu. Kako su mogli da odvedu Aziza u zatvor? Ali bili su jači, to je bilo u planu. I on je bio otišao na štrajk. Nije jeo četiri-pet dana, nije više hteo da živi. Bio je u samnici. Plašio se da bi mogli da odvedu Lindu u zatvor jer je ona radila na televiziji i vodila programe za mlade. Imala je poprilično političku emisiju koja se emitovala na televizijama u svim republikama, Hrvatskoj, Bosni, Sloveniji. I plašio se da su i nju odveli u zatvor. I za mene se plašio.

I starešina suda me je pozvao, Aslan Baruti, pozvao me je na telefon jer smo bili iz istog grada. Rekao mi je, “Molim te, dođi ovde jer moram da pričam sa tobom i ne govori nikome da sam te zvao.” Upalila sam svoj auto, stigla sam u Mitrovicu za 20 minuta i odmah otišla do starešine suda. Ali on je bio i njegov prijatelj, morao je da ga odvede. Objasnio mi je, “Otišao je na štrajk, nije dobro. Obično zovu očeve, majke u tim slučajevima. Ali mi smo mislili da je bolje da tebe pozovemo da pričaš s njim.” “Dobro”.

Zatvor u Mitrovici ima sedam spratova, pešice sam se popela na sedmi sprat, nije bilo lifta. I otišla sam u kancelariju gde je bio radni sto i manji sto sa tri, mali sto sa tri stolice. Direktor zatvora... čim sam ušla, sela sam na to jer sam se umorila, bio mi je najbliži. On je rekao, "Ne, nemojte da sedite tu." Rekla sam, "Zašto?" rekla sam, "Ovde mi je udobno. Umorna sam, ne mogu više da ustajem." "Molim vas, pomerite se na ovu stolicu, pomerite se na ovu stolicu, pomerite se na [manji] sto."

Mislio je da ima posla sa nepismenom ženom. Gledala sam filmove, čitala sam knjige o tome kako slušaju. Otišao je da dovede pokojnog Aziza. Čim sam pogledala ispod stolice, videla sam mali mikrofoni. Plus, zid je bio izbušen, bila je jedna žica na drugom zidu. Direktor zatvor aje došao i ja sam se posvađala sa njim. Rekla sam, "Ne želim da sedim na ovoj stolici," on je rekao, "Ali zašto? Stolica je dobra." Rekla sam, "Sedite vi ovde i neka prisluškuju ono što vi pričate, ne ja, jer ja nemam šta da kaćem. Ja nisam protiv moje države, nije ni on," i ustala sam da odem. "Molim vas, molim vas," skoro je zaplakao.

On [moj muž] je došao i ja sam odmah {objašnjava rukama}, "Snima se." Imao je pismo i rekao je, "Pretpostavio sam." Tu smo imali konstruktivni razgovor o njegovom prestanku sa štrajkom. Zbog rudara, zbog ljudi, zbog dece i mene kao njegove žene. Zašto umreti u dugu [bez objašnjenja]? Moraš da odeš na sud i ispričaš istinu, "Nemoj da povlačiš rudare dole sa sobom." Kada sam mu rekla, "Nemoj da povlačiš rudare dole sa sobom," činilo se kao da je u tom trenutku promenio mišljenje. Rekao je, "Da, hoću da jedem."

Na pismu piše tajno tako da direktor zatvora ne vidi, "Bojao sam se za tebe, za Lindu." "Svi smo dobro," i onda mu ja pišem, "Svi smo dobro. Ne boji se za nas" I sada direktor, možda je i to zanimljivo. Ja mu kaćem, "Šerafedine," zvali su ga Šero jer smo bili iz istog grada, "idi i kupi mu dva bureka i dva jogurta, daj mu da jede." Rekao je, "Naređuješ mi?" Rekla sam, "Pa, nemam nikog drugog, samo tebe." Izašao je. Bilo kako bilo, rekao je nekome drugom i kupili su. Poćeo je da jede. Tako da je i to bilo jako teško. Puno je smršao, imao je upale oći...

Anita Susuri: Da li je to bio prvi put da ste ga videli od kad je otišao u zatvor?

Bahtije Abraši: Da, prvi put. Bilo je teško.

Anita Susuri: Kako je izgledao?

Bahtije Abraši: Puno je smršao, bio je neobrijan, takav je bio i u rudniku ali bio je stoik. Ali imali smo puno poštovanja i poverenja jedno u drugo, tako da je slušao. I onda smo redovno posećivali jednom nedeljno. Vodila sam i Lindu sa sobom, i onda je bio red na mog sina. Ali možda sam pogrešila, nisam pričala sa njim, nisam mu rekla, nije znao kakav je zatvor, video je samo u filmovima. I kada je video svog oca iza rešetaka, "Moj otac nije ovo zaslužio," i onesvestio se. Video je mog sina, video je mene. Tu

je bio lekar. Onda se vratio. Ali on [sin] nije mogao da se oporavi danima. Na isti dan smo išli kod moje pokojne majke u Mitrovicu. Od stresa je polomio nogu. Izašao je u dvorište da se igra sa decom mog brata i polomio je svoju nogu.

Uvek ima posledica, uvek. Svi intelektualci na Kosovu, posebno u gradu, su imali dozu straha [zbog političkih persekucija]. Sada će ih odvesti, sada će ih odvesti. U to vreme su uhapsili 260 intelektualaca sa univerziteta, iz ekonomije, medija, i odveli su ih u zatvor u Nišu. Među ostalima, od žena, ja sam isto bila na spisku i pokojna Drita Dobroši. Ko god da nas je spasio, mogu da umrem i neću nikad znati.

Predsednica bosanske Konferencije žena me je lično pozvala na telefon i rekla mi, "Pozovi me sa telefona nekog od komšija." Jer su naš telefon prisluškivali. O telefonu koji su prisluškivali, jedan moj učenik, on je bio inženjer u pošti, došao je i rekao mi, "Nastvanice, vaš telefon prisluškuju." I otišla sam da pozovem Elmaze sa komšijinog telefona, "Da li znaš da ste ti i Drita Dobroši na spisku za hapšenje?" Rekla sam, "Više me nije briga, nek me uhapse." I stvarno me nije bilo briga.

Ali ne znam kako smo to izbegle, možda su predsednice [Konferencija žena] iz drugih republika intervenisale jer sam imala stvarno dobre odnose sa onima iz Slovenije, Bosne i Hrvatske. Sada ću preći na drugu temu, mogu li? Predsednica hrvatske Konferencije, univerziteteska profesorka sociologije, koju sam ugostila u Prištini i kada sam je ispraćala, rekla mi je, "Kosovo se jedino može spasiti natalitetom i obrazovanjem." Čak i sada dajem ovu poruku, to se još uvek odnosi na Kosovo, znanje, univerzitet i natalitet će nas spasiti. Natalitet se dosta smanjio, ali smo još uvek bolji od ostalih republika.

Anita Susuri: U vreme kad je bilo suđenje, podneli ste zahtev da suđenje bude javno...

Bahtije Abraši: Da. Bilo je razgovora, ali ono što su rekli su i uradili. Da će suđenje tih 14, svih 14 koji su bili iz rudnika biti održano iza zatvorenih vrata. Hteli su da izgrade tunel od zatvora do suda, blizu su u Mitrovici, tako da ih niko ne vidi. Jer su ih smatrali iredentistima na osnovu člana 114 i dobili bi smrtnu kaznu. Tada sam kao supruga zvala predsednika Jugoslavije [predsedništvo], Drnovšeka,²¹ još uvek sam imala kontakte, "Ugovorite nam sastanak, moram da vas vidim." Njegov asistent me je pozvao na telefon sledećeg dana i rekao mi, "Predsednik je rekao da dođete prekosutra u ovo vreme." Povala sam Lindu i svog sina sa mnom, nisam imala snage da vozim do... jer ja sam, bila sam vozač 36 godina. I tako sam otišla u Beograd.

Spremila sam izveštaj od četiri-pet strana jer kako da objasnim sve, čovek nema vremena da sluša. Pogledao me, pitao je Lindu, "Koliko imaš godina, šta studiraš, šta radiš?" Ona mu je ispričala svoju priču, rekla mu je da bila novinar. On je rekao, "Odvešću te u Sloveniju kao novinarku." I obećao mi je, "Nemam veću moć, samo da učinim suđenje dostupno javnosti." I tako se to desilo. Suđenje je jako

²¹ Janez Drnovšek je bio slovenački liberalni političar, predsednik Predsedništva Jugoslavije (1989-1990), premijer Slovenije (1992-2002), i predsednik Slovenije (2002-2007).

dugo trajalo. Bilo je veoma teško. Ipli ste i videli ljude u lisicama, izmorene. Možete da zamislite sve, ali ne i da je neko ko je bio posvećen Jugoslaviji i državi ode u zatvor. Nije radio da bi došao na vlast, već je radio za državu u to vreme. Tako smo bili spremni jer Kosovu su trebali ljudi za građenje države, ne da budu na vlasti. Ali drugi su donosili odluke umesto nas.

Anita Susuri: Kakvo je bilo vaše mišljenje u to vreme? Šta ste mislili da će se desiti? Da će doneti kakvu odluku?

Bahtije Abraši: Nakon što sam posetila Drnovška, promenila sam mišljenje. Jer je obećao krupne stvari i suđenje je bilo javno. Kad sad pomislim na to, sudija je bio Ismet Emra, [Azizov] prijatelj i njegov cimer tokom studentskih dana u Beogradu. Ni njemu nije bilo lako. Građani su mu pretili, “Da se nisi usudio da ga osudiš.” Iskreno, i ja sam mu poslala pretnju, “Pazi šta radiš!” Njegova žena mu je pretila, i njegova deca su mu pretila. Tako da je jadničak bio u lošoj poziciji.

Tako da u trenutku kad je izrečeno da su slobodni, ceo grad se digao na noge. Celo Kosovo je bilo na nogama, šta se dešava...? Otišla sam u sudnicu sa svojim sinom. Linda je bila oštija, dinamičnija, eksplozivnija. I zato sam pomislila da nema šanse da je povedem sa sobom, u slučaju da ga osude nešto bi moglo da joj se desi. Moja braća su bila u mojoj kući, i jedan njegov prijatelj iz Đakovice, Nesim Batina, došao je da prati suđenje. I ja sam rekla, “Hajde da ostavimo Lindu da ne dođe na suđenje” “Šta da radimo?” “Hajde da izvlačimo slamku.” To smo uradili i srećom Gazmend je pošao sa mnom.

Gazmend je imao, jer je uvek bio jako uredan, uvek je imao kravatu, voleo je da nosi kravatu, imao je puno kravata. Imao je kravatu u svom džepu. I suđenje je počelo, Gazmend je čvrsto držao moju ruku, toliko čvrsto da sam izgubila koncentraciju, bilo mi je glupo da mu kažem da mi pusti ruku. Ali to je bio njegov način iskazivanja revolta, njegove anksioznosti. I došla je [presuda], oslobođeni su. Građani su bili na nogama, nije im bilo dozvoljeno da budu u blizini sudnice.

Linda je bila negde u centru grada sa prijateljima i porodicom. Linda je bila, nisu joj dozvolili da se približi [sudnici], bila je u centru grada. Pustila je radio, slušala je Musu Prenićija [alb. Musë Preniqi], on je bio novinar Radija Priština. Videla sam ga kako trči kroz stolice i stolove u sudnici kako bi izašao i što pre objavio vesti. Toliko je brzo trčala do sudnice da se obezbeđenje iznenadilo kada su je videli u hodniku suda. Samo sam čula njen glas, rekli su joj, “Gde ideš? Gde ideš? Kako si došla ovde?” Ona je rekla, “Letela sam i stigla.”

Onda, neko je verovatno bio tamo, i smirili su je, rekli su joj, “Slobodan je!” Htela je da vidi svog oca, ali onda su ih opet povukli, i odveli su ih nazad u zatvor. Dakle, Gazmend je hteo da mu stavi kravatu. Naravno, nisu mu dozvolili. Bilo je gotovo, procedura je bila gotova. Dala sam da mi nacrtaju fotografiju, neki novinar je slikao fotografiju. Svi građani su bili napolju, ljudi su bili na svojim balkonima, ali nas je okruživala policija. Tako da smo odlučili da idemo tarnzitnim putem koji prolazi pored Dedinog Krša do Prištine.

Gazmend je vozio. Kada smo stigli na groblje, ne znam, nešto me je obuzelo, i rekla sam mu, “Ne vozi pravo, vrati se nazad u grad.” “Da, mama, nateraće nas da se vratimo.” “Nek nas vrate.” I otišli smo pravo na vrata porodične kuće mog pokojnog muža. Video je svoju majku i dalju rodbinu, njegova majka se onesvestila. Za pet minuta su se okupili ljudi i bilo je kao da se održava neki veliki skup ispred kuće. Bilo je mnogo ljudi koji su se okupili. Linda je produžila sa svojim ujakom do Prištine da tamo sačeka ljude. Živeli smo pored osnovne škole na Sunčanom bregu, pored pekare Qerimi. Tamo je veliki plato.

Kada smo stigli, bilo je na stotine ljudi. Ispred ulaza u zgradu je bio crveni tepih koji su stavili stanari i naši prijatelji. Na sve to, to je bilo vreme kad su cvetali ljiljani tako da je bilo puno ljiljana. Tako da me je pozvala dok sam bila u Mitrovici i rekla mi, “Mama, molim te, dođite ranije u slučaju da se nešto ne desi jer se puno ljudi skupilo ovde” i ja sam joj rekla... moja pokojna svekrva mi je rekla, “Ne odvođi ga tako brzo,” “Ne, sad ga vodim da slavimo a vi ćete nam se pridružiti kasnije.” Došli su. Ovako su ga nosili {opisuje rukama} dok nije ušao unutra.

Izašao je na balkon i sve pozdravio. Bilo je dece, đaka. Imala sam dve-tri kutije čokolade i poslala sam dete, unuča da kupi sve slatkiše iz prodavnice. “Donesi ih.” I rekla sam mu, “Razdeli ih.” Sa balkona ih je polio bombonama. Nekako su se smirili i svuda je bilo policije. Tako da je bilo teško. Možda ja ovo lako opisujem, ali to nije bilo lako, nije bilo lako.

I ovaj detalj ću spomenuti. Otišli smo... uveče je moja pokojna majka rekla svojim snajama, “Uzmite dva ili tri kilograma mesa i smotajte sarmu. Ako ga oslobode, moramo da se radujemo, moramo jesti. Čak i ako ga ne oslobode moramo jesti.” Postojala je velika nesigurnost. Taj prijatelj iz Đakovice je došao, video je kako žene spremaju sarmu. Sećam se da se popeo gore i povikao, “Sreća, sreća, sreća. Oslobodiće ga. Mi se spremamo.” I takve stvari. Možda je za gledaoce to dosadno, ali za mene je to bilo poprilično iskustvo.

Četvrti Deo

Anita Susuri: Nakon što je gospodin Aziz izašao iz zatvora, rekli ste nam da ste dobili ponude da odete sa Kosova i odete negde u inostranstvo.

Bahtije Abraši: Nakon što je izašao iz zatvora, hiljade ljudi je došlo da ga poseti. 2. maja[1990], sećam se te godine, hiljade ljudi je došlo u moju kuću, ljudi su dolazili da ga posete. Ali, imao je puno ponuda od gostiju, od poštavalaca, od ljudi koji su ga voleli, od ljudi koji su ga smatrali važnom osobom. Ponude da ode u Nemačku, ponude da ode u Švajcarsku, nekoliko ponuda u tom trenutku. I bili smo u dilemi, da li da odemo ili ne? Jer bismo pretpreli velike posledice. On je bio nezaposlen, ja sam bila nezaposlena. Linda je radila na televiziji, i ona je izgubila svoj posao. Čak i naša šira porodica, da bi

nam stavili do znanja za kakvu vrstu represije su sposobni, otpustili su i moju trojicu braće i dve njihove žene. Tako da... imali smo dilemu kod kuće, da li da odemo, da li da ostanemo, šta da radimo. Nisam spavala cele noći.

Ujutru smo svo četvoro razgovarali, rekla sam, "Nećemo umreti od gladi. Znam da šijem, imam mašinu, mogu da počnem da šijem," ja sam nastavnica, morate da imate diplomu da biste... "Otvoriću predškolsko, imam veliku dnevnu sobu, mogu da je pretvorim u pretškolsko za petoro ili šestoro dece, i eto. Na kraju krajeva, postaću taksista i tako mogu da zarađujem novac. Taksistkinja." Imala sam [Volkswagen] golfa. Tako da sam ohrabivala svoju porodicu da ne odemo [sa Kosova], već da ostanemo. Mislim da je to bilo ispravno, ali možda, ponekad sam se i ja pitala u porodici i moj muž i deca su to cenili i tako smo ostali na Kosovu. Nastavili smo da radimo. Hvala bogu da smo radili, niko od nas u svojoj profesiji, ali nismo se mučili.

Anita Susuri: Pre nego što krenemo na '90-e, htela sam malo da se vratimo unazad jer ste mi ranije spomenuli konfrontaciju koju ste imali sa Miloševićem '87...

Bahtije Abraši: Nakon svih tih odmazda, ja sam bila predsednica Konferencije žena na Kosovu i rekli su mi, pozvali su me, žene su zakazale posetu Kosovu Polju. Kada sam otišla tamo, bilo je dve ili tri žene koje su bile članovi Konferencije žena, vodeći članovi Socijalističkog saveza Kosova. Bilo je i nekih iz Komiteta. Otišla sam na sastanak i kada sam ušla u salu u Kosovu Polju, bilo je oko 300 ljudi tamo. I Milošević je bio tamo, i svi su bili Miloševićevi. I tamo su otkrili svoj plan koji je sadržao još problematičnije stvari isplanirane za Albance. Deportacija, otpuštanje sa poslova, zatvaranje pkola, zatvaranje univerziteta, [oduzimanje moći] izvršni organi, novine. Bilo je užasno, užasno.

Među ostalim stvarima, rekli su da mi, Kosovarke, ne znamo ništa drugo, samo da rađamo decu, "Postale ste mašine za rađanje, samo rađate decu. Kosovo Polje je kolevka Srbije." I mnoge druge užasne stvari. I ja sam preuzela reč. Crnogorac, Hujsić je bio član predsedništva. Kada sam preuzela reč, rekao je, "Ne treba da se osećaju ugroženijim zbog tebe," ja sam rekla, "Nek se osećaju ugroženo, i ja se osećam ugroženo." O bože, uradićemo ti ovo, uradićemo ti ono. Tako da kad su rekli da je Kosovo Polje srpska kolevka "*Kosovo Polje je srpska koljevka*" [govori na srpskom], prenosim vam na srpskom. Ja sam rekla, "U Kosovu Polju, Kosovo Polje je jedna od onih kolevki koja se čuva na Kosovu Polju. A to je kolevka Albanaca, Srba, Crnogoraca, Roma i drugih."

U tom trenutku se sala još više zapalila. "Ti ne znaš ništa, ti samo rađaš," i onda su rekli, "Znamo mi i za druge načine. Sve ćemo vas silovati." Imali su to u planu. "Prvo ćemo silovati," jer su rekli, "Fadil Hodža²² je uvredio Srbe." I ja sam rekla, "Zašto to pripisujete Fadili Hodži, on je rekao, 'Izvinjavam se

²² Fadil Hodža (1916-2001), albanski komunista i vođa partizana iz Đakovice koji je bio na nekoliko visokih pozicija na Kosovu i u Jugoslaviji, uključujući i rotirajuće mesto potpredsednika Saveznog predsedništva, najviše rukovodeće mesto u Jugoslaviji pod Titom, tokom 1978-79. Penzionisao se 1986, ali je bio izbačen iz Komunističkog Saveza jer je bio optužen za nacionalizam.

zbog onoga što nisam rekao.” I sala se tad zapalila. “Silovaćemo ženu Fadila Hodže.” To je sve dokumentovano...

Anita Susuri: Takve izjave su se izgovarale tokom sastanka?

Bahtije Abraši: Tokom sastanka, sa više od 300 ljudi prisuntih. Nesramno su objavili {opisuje rukama}, agenda se nije ni poštovala ni bilo pta slično. “Njegova žena, njegova ćerka, njegova snaja,” sa imenima, “svi Albanci, ti takođe.” Nesramno su mi se obratili {opisuje rukama}. Onda sam se spustila na njihov nivo i rekla sam im, “Hajde, približite mi se. Na vrhu mi je jezika. Zar vas nije sramota da vas vaša deca i mlađe generacije čuju da ovako pričate? Negovali smo Bratstvo i Jedinstvo a vi se ovako izražavate.” Čak i ne znam šta sam rekla, ali sve je zabeleženo, televizija i policija su to snimili. I skoro su me pretukli. Klokoči [alb. Klllokoqi], snimatelj na Radio Televiziji Priština je bio iza mene. Približio mi se i rekao mi, “Drugarice Bahtije, ja vam čuvam leđa, ne brinite. Iako nisam siguran za prednji deo.” Tako da je to bilo raspoloženje koje je vladalo.

Moj vozač mi se približio, uplašio se da će me napasti. Nisam uopšte odustajala. Bili su toliko vulgarni, tako da sam ja bila još vulgarnija jer sam u tom trenutku morala da odgovaram na isti način kao oni. Napravio se jedan prolaz tako da sam mogla da odem sa sastanka. Ja kažem da su svi bili Miloševići. Bilo je žena, vodeće članice Konferencije žena Kosova, trebalo je one da ustanu i da se usprotive tome. Bile su i vodeći članovi Socijalističkog saveza, nijedna od njih... Srbi su se zauzimali jedni za druge iako su imali javne funkcije u kosovskim institucijama. Niko od njih nije ustao da se suprostavi ili da se ne složi sa time. Zato imam pravo da kažem da su svi bili Miloševići. Tu je otkriven Miloševićev program. Samo ja znam kako sam uspela da se vratim kući.

Sledećeg dan su me zvali iz Turske, zvali su iz Nemačke, iz Švajcarkse zato što su gledali vesti i videli u kakvom sam stanju bila. Da, da li sam kod kuće ili u zatvoru? Ali ne znam kako mi je to prošli, ali prošlo mi je. Druga stvar, bila sam u Beogradu u vođstvu Konferencije Žena. Postojala je agenda, držali su je se. Predsednica srpske i makedonske Konferencije je uporno insitirala da se u agendu doda izjava Fadila Hodže.

Predsednica Konferencije žena Jugoslavije je bila Slovenka, Sofia, ona je rekla, “Ja to nemam u svojoj agendi i ne treba ni da dodajem.” Oni na Kosovu bi trebalo... dodali su na agendu i predsednica srpske Konferencije je rekla, “Mi ćemo dodati,” između ostalih stvari rekla je, “On je kao Artuković.” Artuković, je, ili bio je jer je sada umro, bio je hrvatski ustaša koji je osuđen na smrt. I ja sam ustala i rekla, “Neću dozvoliti da vođstvo jugoslovnskog nivoa upoređuje moju legendu, narodnih heroja Fadila Hodžu sa Artukovićem.” I demonstrativno sam napustila sastanak.

Ali ne znam kako sam pobegla novinarima. Istina je da mi je predsednica Jugoslavije [Konferencije žena] bila bliska i rekla mi je, “Nemoj da si se usudila da još nešto kažeš, samo ono što si rekla na

sastanku.” Jedva sam pobjegla novinarima od jugoslovenskog centralnog komiteta, pratili su me dok nisam napustila Beograd zbog izjava. Ali pobjegla sam.

Anita Susuri: Koja izjava [Fadila Hodže] im je smetala?

Bahtije Abraši: Uvredilo ih je da, da Srbi imaju više slobode ili nešto slično. Ali to nije istina jer ja sam otišla, znala sam ljude u rukovodećim pozicijama u Ligi ratnika, ali uzela sam izjavu od šefa Lige ratnika i on je rekao da to nije istina. Uzela sam još tri izjave od Srba, oficira, rekli su da nije istina. Zato sam rekla, “Fadil Hodža je rekao, ‘Izvinjavam se za ono što nisam rekao.’” To je bio moj odgovor u Beogradu kao i u Kosovu Polju.

Onda, sledećeg dana kad sam otišla u svoju kancelariju, neću spomenuti njegovo ime, on je bio moj profesor i direktor, i rekao mi je u kancelariji, “Draga moja devojko, da li znate da ste majka, imate muža, imate braću i sve?” Rekla sam, “Pa, ja sam se jednom rodila i jednom ću i da umrem.” Kada su stigli članovi rukovodstva, dvojica ili trojica Srba, “Kako si bila tako gruba?” I sve. Ja sam rekla, “Mislila sam da ćete me podržati i suprotstaviti im se, ali svi vi isto razmišljate.”

Onda, kada su uhapsili mog pokojnog muža, radila sam kao član rukovodstva tri meseca. Videla sam šta se odvijalo, šta se dešavalo, ali povukla sam se nakon tri meseca jer se nisam slagala sa takvom politikom i rekla sam sebi, ako me otpuste, pretrpeću još veće posledice. Dala sam ostavku sa mesta rukovodstva u Mesnoj zajednici najvišim saveznim organima, “Ne želim više da se bavim politikom.”

Anita Susuri: Kakav vam je posle toga bio život? Rekli ste nam o teškom periodu dok je gospodin Aziz bio u zatvoru, doneli ste odluku da ostanete ovde. Kako se život nastavio posle ‘90-ih?

Bahtije Abraši: Morali smo da se organizujemo. Srećom po nas, postojala je solidarnost naše porodice i prijatelja. Tako da nismo dozvolili da se niko muči. Da, i to je uticalo na njih.

Anita Susuri: U to vreme, ja mislim da je bio... spominjete solidarnost, postojao je pokret mešu rudarima koji se zvao Porodica pomaže porodici...

Bahtije Abraši: Porodica pomaže porodici, i posle toga u rudniku, pojavio se predlog, jedan od novijih, pomirenje krvnih osveta. To je njihova zasluga. I onda su se organizovali i održali pomirenje krvnih osveta kod Verra e Llukës sa hiljadu ljudi, jer su bili zatvoreni [u svojim kućama zbog krvnih osveta].

Anita Susuri: Da li ste bili uključeni u bilo kakav posao posle vaše ostavke? Rekli ste da ste napustili politiku.

Bahtije Abraši: Tada sam ostavila svoja prava, otišla sam u penziju. Imali smo jako dobre penzije, ali oni [Milosevićev režim] je i to prekinuo. Ali onda, moj sin je počeo da radi za slovenačku firmu, bilo je

teško. Zbog toga što su ljudi cenili moju porodicu, puno ljudi je pomagalo, jedan od njih predsednica Konferencije žena Slovenije. Predsednica Konferencije žena Hrvatske, ona koja mi je rekla, "Sačuvajte natalitet i univerzitet." Ona je pozvala Lindu da ode u Zagreb, da radi za Radio Televiziju Zagreb. Da stekne životno iskustvo, tako da je ostala tamo.

Onda, nakon rata, opet se zaposlila na televiziji jer je bila glavni i odgovorni urednik tamo. Radila je, dosta je doprinela. Opet se nije slagala sa politikom stanice koju je vodila, zloupotrebama koje su se dešavale, i rekla je, "Ja ne pripadam takvoj stanici, takvom upravljanju," i napustila je televiziju. I onda, otvorila je butik, šila je venčanice zajedno sa svojom prijateljicom Džeraldinom. Onda, porodično smo otvorili prodavnicu kozmetike, u ulici... put za Lapsko polje, kod Veluše, i tu su stvari počele da idu nabolje. Moj sin je radio, Linda je radila, moja snaja je radila. Uveče smo spremali dobra, ujutru smo ih nosili tamo. I tako, to smo radili da bismo živeli. Ali, ta prodavnica, ta prodavnica kozmetike nam je pomogla da se ne mučimo.

Anita Susuri: Gospodo Bahtije, volela bih sa vama da pričam o periodu rata. Bili ste ovde do bombardovanja, ili kako je to bilo?

Bahtije Abraši: Ratni period je bio jako težak. Mogli ste da vidite da će rat početi, posledice su bile ogromne. Neko je ukrao Lindin auto i pretili su njenom mužu, "Ako nekom kažeš da smo ti ukrali auto, ubićemo ti sina," njenog jedinog sina. Svo troje su otišli u Makedoniju, Skoplje. Ja, moj sin, snaja, unučići i moj pokojni muž smo ostali u Prištini. Pokojni Aziz, izašao je napolje, kada se vratio rekao je, "Našao sam tri karte. Ne možemo nigde da idemo, ni druge republike, ni Turska, čak ni Crna Gora, nigde, sve je zatvoreno. Ali našao sam karte, zadnji autobus za Sarajevo." Ja sam odgovorila, nisam htela da idem, "Ne, molim te, ne, molim te!"

Moj sin je bio u Londonu u to vreme zbog posla. Moja snaja je čekala da odlučimo. On me je molio i rekao je ovo, "Da li se sećaš kad su ti pretili u kosovu Polju, to je njihov plan. Molim te, budi spremna." I onda sam otišla u Sarajevo, a on je ostao kod kuće. Tako da smo nas četvoro bili na četiri različite strane sveta. Moj sin u Engleskoj, moj pokojni muž u Prištini, moja ćerka u Makedoniji i ja u Bosni. Ostala sam u Sarajevu sa svojom snajom i mojim jednomesečnim unučićem jer sam imala gde da odem u Tursku ali nije bilo aviona.

Znači u Sarajevu, kada su počeli da bombarduju Srbiju i njihove mete na Kosovu, celo Sarajevo se diglo na noge. Videli smo avionska svetla jedna za drugim iz italijanske Aviano [NATO baze]. Onda nakon otprilike nedelju dana, uzela sam prvi avion za Tursku zajedno sa svojom snajom. Tamo sam bila u stanu, odmah su nas tretirali kao izbeglice. I kada su govorili "*Mülteci*" [turski: izbeglica], to je bio težak termin, o Bože, jer smo bili izbeglice.

Veliki broj Albanaca je bio smešten u šatorima ali ja sam bila... ujutru su dvojica muškaraca došla na vrata, "Ovo je pomoć za vas od lokalne opštine" i to je bilo puno. Ali u drugoj kući sam imala komšiju iz

Mitrovice, 25 ljudi je bilo tamo u dvosobnom stanu. I pola pomoći sam dala njima, nešto malo sam zadržala za sebe. Tako da je Aziz ostao u Prištini. Bili smo poprilično uplašeni.

Anita Susuri: Da li ste ga kontaktirali?

Bahtije Abraši: Da, zvali smo ga preko telefona komšije koji je živio u istoj zgradi, nisu im isekli telefon, znala sam preko njih da je u Prištini. Ali, u nekom trenutku se nije usuđivao da ostaje sam kod kuće, otišao je u drugi stan sa Burhanom i jednim njegovim prijateljem. Uхватili su ih i pretukli, leđa su im postala crna i plava i hteli su da ih ubiju. Konsultovali su se sa nekim i rekli su im, “Ne, trebaju nam. Ostavite ih žive.”

Anita Susuri: Policija ih je pretukla, tako?

Bahtije Abraši: Da, da. Policija. Moj sin je pomogao jednom oficiru lekom da bi spasio život njegovog sina... i on je bio u srpskoj vojsci i moj sin ga je pozvao, “Rekao si mi da ćeš mi pomoći kad je teško. Otići ćeš po mog oca u njegov stan i dovesti ga u Skoplje,” rekao je, “Završeno.” Moj pokojni muž mu nije verovao. Rekao mu je, “Ne, neću da idem. Hoću da ostanem kod kuće,” i on je rekao mom sinu, rekao je, “Neće da ide, hoće da ostane.”

Onda, opet ga je zvao. Rekao je, “Tata, on je prijatelj, ne brini, možeš da mu veruješ.” U nekom trenutku ga je ubedio. I to je veoma zanimljivo. Rekao mu je, “Moraš da postaneš gluvonem.” Bilo su dvojica naoružanih paralimitaraca iza njega, a oficir je vozio, onaj prvi. Rekao im je da je on muž njegove tetke. Ali ne može čak ni da priča. I odveli su ga na makedonsku stranu kao gluvonemog. Kada je Gazmend, mi ga zovemo Mena, shvatio da je on prešao granicu, onesvestio se.

Onda, ostao je u Makedoniji oko možda dva meseca i onda je došao u Tursku kod mene i moje snaje. Nakon intervencije NATO, vratili smo se. Ja sam se prva vratila jer mi je brat umro. Onaj koji je ostao u Mitrovici tokom celog rata, video je sve što se dešavalo i ja sam razgovarala sa njim preko telefona. Rekao je, “Ne brini, kada dođeš u Mitrovicu, biće svađnjena sa zemljom.” Bio je pakao kad sam prolazila pored dimnjaka u Zvečanu, topionica je uvek mirisala na meso. Tako smo završili naš razgovor.

Komšija je pozvao mog pokojnog brata, bilo je paramilitaraca i vojnika u kući jednog Albanca. Kada su otišli, to je bila trospratna kuća, ostavili su vodu da teče. I taj srpski komšija, čim je saznao da je moj brat inženjer, rekao je, “Uzmi ove alte,” one koji mogu da otvore vrata ili šta već, “hajde da idemo da otvorimo Silina vrata jer su ostavili vodu da teče.” Ustao je da ode tamo. Moja majka mu je rekla, “Sine, nemoj da ideš!” Imala je neku intuiciju. “Ići ću, ići ću, majko, da bi tri porodice imale gde da se vrate.” Otvorio je vrata, prvi je ušao i otrovi su ga ugušili. Droga, otrov od municije. Sve su to bili isplanirali. I taj jedan Srbin je bio svestan da je moj brat znao puno toga što se dešavalo u Mitrovici tako da su planirali da ga otruju i umro je. I tako je bilo.

Anita Susuri: Kada ste se vratili posle rata?

Bahtije Abraši: Kada smo se vratili posle rata, vratili smo se u Prištinu. Zanimljivo, Priština nije bila uništena, ostavili su je za kraj. Došla sam u svoj stan, nikog nije bilo u stanu jer je bila jedna porodica iz Mitrovice, nisu otišli... i ništa, imali smo svoje prodavnice, imali smo bogatsvo, sve je bilo savršeno sa zemljom. Naša kola... jedan auto je bio ostavljen u garaži, jer je moj sin stekao bogatsvo i počeli smo, moj sin i moja ćerka su počeli da rade u trgovini i kozmetici. I tako smo ostali na nogama. Oni su oboje jako vredni. Aziz je uvek bio razočaran. Imao je ponude da radi kao ekonomista, govorio je, "Ne, neću raditi osim ako se ne zaposle i rudari." I onda su prekinuli našu penziju. Podneli smo nekoliko žalbi Republici Srbiji i rekli su nam, "Ne dobijate penziju jer ste iredentisti." Ali, hvala Bogu, deca su nam vredna i nisu dopustila da se mučimo.

Anita Susuri: Gospodo Bahtije, da li imate nešto da dodate ili ste nešto zaboravili da spomenete?

Bahtije Abraši: Hvala vam. Ima puno stvari u mom životu o kojima mogu da vam pričam, ali ovaj deo je zanimljiviji, rekla sam vam. Hvala vam!

Anita Susuri: Hvala vam puno na vašem vremenu.

Bahtije Abraši: Naravno, naravno.